

Funkcijų transformacijos

Vilius Paliokas

2023-02-01

Šioje mokomojoje medžiagoje funkcijų transformacijų teoriją ir pavyzdžius. Pagal bendrojo ugdymo 11 klasės matematikos bendrojo kurso programą mokiniai turi mokėti, kaip atliekamos $y = f(x) + a$, $y = f(x + a)$, $y = -f(x)$, $y = a \cdot f(x)$ formulėmis aprašomos transformacijos. Čia taip pat pateikiamos šių transformacijų pasireiškimai įvairaus konteksto situacijose. Funkcijų transformacijoms suprasti, pirmiausia plėtojama samprata apie funkcijas ir jų savybes.

Funkcijos samprata

Dažnu atveju, funkcija yra asocijuojama su $f(x)$ žymėjimu, o ši mes skaitome *ef nuo iks*. Po $f(x)$ visada seka kažkoks tai reiškiny, dažniausiai tai būna tiesinis reiškiny $ax + b$ (pvz.: $f(x) = x + 1$) ar kvadratinis reiškiny $ax^2 + bx + c$ (pvz.: $f(x) = x^2$). O vėliau, mokyklos kurse sutiksime ir kitokio tipo funkcijas.

Toliau prisiminsime apie aibes ir pamatysime, kaip jos susijusios su funkcijomis.

Apie aibes

Kadangi jau susipažinome su aibėmis, galime pasigilinti, kaip aibės susijusios su funkcijomis. Bet pirma prisiminsime keletą aibių teorijos¹ aspektų. **Aibė** - rinkinys objektų, kurie vadinasi aibės elementais. Aibės elementu gali būti bet kas (obuoliai, planetos, mašinos), o jie yra susieti viena (ar daugiau) bendra savybe. Matematikoje nagrinėjami matematiniai objektai, mokyklos matematikos programoje nagrinėjamos tik skaičių aibės. Jeigu elementas x priklauso aibei X , tai užrašoma $x \in X$. Jeigu elementas x nepriklauso aibei X , tai rašome $x \notin X$.

Priklausomai nuo elementų skaičiaus aibėje, aibės gali būti baigtinės arba begalinės. Baigtinės aibės atveju mes galime suskaičiuoti šios elementus, juos nesunkiai visus išvardinti. Pavyzdžiui turime aibę

$$A = \{0; 1; 4; 9; 16; 25\}$$

Ši aibė turi baigtinį kiekį elementų - ją sudaro 6 elementai. Natūraliųjų skaičių aibė \mathbb{N} yra vienas iš begalinės aibės pavyzdžių, ši aibė turi be galo daug elementų $(1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8 \dots)$.

¹ Aibių teorija yra matematikos šaka, kurioje nagrinėjamos aibės - objektų rinkiniai

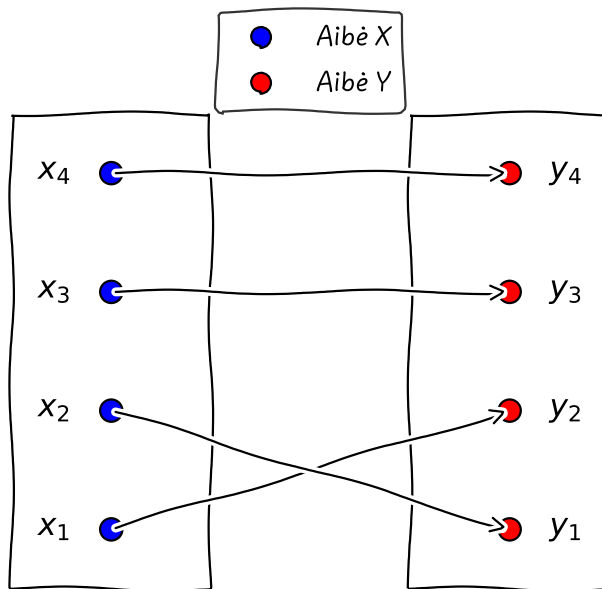
Aibės ir funkcijos

O dabar bandysime atsakyti į klausimą, kaip susijusios aibės ir funkcija. Tarkime turime dvi aibes X ir Y (paskui bus ir konkretūs pavyzdžiai). Paprastumo dėlei, šios aibės bus baigtinės abi sudarytos iš keturių elementų:

$$X = \{x_1, x_2, x_3, x_4\};$$

$$Y = \{y_1, y_2, y_3, y_4\};$$

Šių grafinis atvaizdavimas pažymėtas žemiau, 1 paveiksle. Kol kas pavaizduotas rodyklės ignoruokime.

1 pav.: Funkcija, kaip aibių elementų sąryšiai

O dabar svarbiausia dalis. Kiekvienam aibės X elementui priskyrus elementą iš aibės Y gauname tam tikrus ryšius tarp šių dviejų aibių. Tarkime, anksčiau paminėtiems elementams iš aibės X priskirkime elementą iš aibės Y :

- $x_1 \rightarrow y_2$;
- $x_2 \rightarrow y_1$;
- $x_3 \rightarrow y_3$;
- $x_4 \rightarrow y_4$;

Šiuos ryšius tarp dviejų aibių elementų galime matyti 1 paveiksle, jie pavaizduoti rodyklėmis. Rodyklė \rightarrow yra priskirimo veiksmas matematikoje. Jeigu visų aibės X elementų priskyrimo aibės Y elementams veiksmą pavadintume f , tai galėtume pažymėti:

$$f : X \rightarrow Y \quad \text{arba} \quad X \xrightarrow{f} Y$$

Iki šio momento turėjote pamatyti pažįstamų dalykų: f, x, y . Jei kiekvienas aibės X elementas yra susijęs su vienu ir tik vienu kitos aibės Y elementu, tai toks priskyrimas (ryšys) vadinamas **funkcija**². O tai užrašoma $y = f(x)$.

² Labai svarbi šio apibrėžimo dalis yra ta, kad vienas (ir tik vienas) elementas priskiriamas kitam aibės elementui, kitu atveju tai negali vadintis funkcija

Funkcijos sąvokos

Kalbant apie funkcijas, būtina žinoti su funkcija susijusias sąvokas. Šios sąvokos ateina iš funkcijos apibrėžimo:

- x - funkcijos nepriklausomas kintamasis arba funkcijos argumentas;
- y - funkcijos priklausomas kintamasis arba funkcijos reikšmė;
- X - visos galimos x reikšmės arba funkcijos $f(x)$ apibrėžimo sritis. Ši sritis dažnai žymima $D(f)$;
- Y - visos galimos y reikšmės arba funkcijos $f(x)$ reikšmių sritis. Ši sritis dažnai žymima $E(f)$;
- f - taisyklė, pagal kurią x reikšmėms priskiriamos y reikšmės;

Šių sąvokų atikmenis galima pamatyti anksčiau pavaizduotame 1 paveiksle. Pavyzdžiui, paveiksle mėlyni rutuliukai x_1, x_2, x_3, x_4 yra funkcijų argumentai, o jų visuma (apibrėžta sritis) yra apibrėžimo sritis. Reikšmių sritis yra apibrėžta sritis su raudonai y_1, y_2, y_3, y_4 taškais. Visų rodyklių visuma yra taisyklė f , pagal kurią vieni aibės (apibrėžimo srities) elementai priskiriami kitiems aibės (reikšmių srities) elementams.

Funkcijos pavyzdys

Turime dvi aibes:

$$X = \{0; 1; 2; 3; 4; 5\}$$

$$Y = \{0; 1; 4; 9; 16; 25\}$$

Dabar priskirkime aibės X vienam ir tik vienam kitos aibės Y elementą:

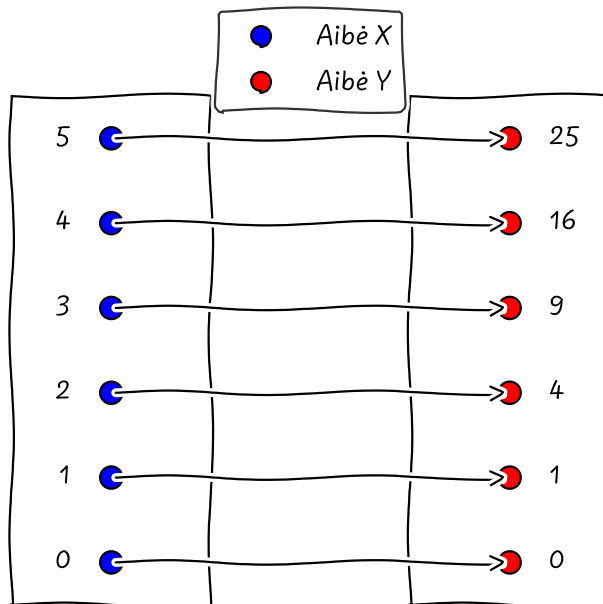
- $0 \rightarrow 0$;

- $1 \rightarrow 1$;
- $2 \rightarrow 4$;
- $3 \rightarrow 9$;
- $4 \rightarrow 16$;
- $5 \rightarrow 25$;

Šį priskyrimą pavadinkime f . Dabar, šių skaičių ryšį galima parašyti $y = f(x)$ arba $f(x) = y$ forma:

- $f(0) = 0$;
- $f(1) = 1$;
- $f(2) = 4$;
- $f(3) = 9$;
- $f(4) = 16$;
- $f(5) = 25$;

Šiuos ryšius galima pavaizduoti ir grafiškai:

2 pav.: Aibės $X = \{0; 1; 2; 3; 4; 5\}$ elementų priskyrimas aibės $Y = \{0; 1; 4; 9; 16; 25\}$ elementams

Šią funkcinę priklausomybę galima ir apibūdinti:

- Funkcijos apibrėžimo sritis yra $\{0; 1; 2; 3; 4; 5\}$;

- Funkcijos reikšmių sritis yra $\{0; 1; 4; 9; 16; 25\}$;
- Mažiausia reikšmė (y) yra 0, kai argumentas (x) yra lygus 0;
- Didžiausia reikšmė (y) yra 25, kai argumentas (x) yra lygus 5;

Funkcijos reiškiny

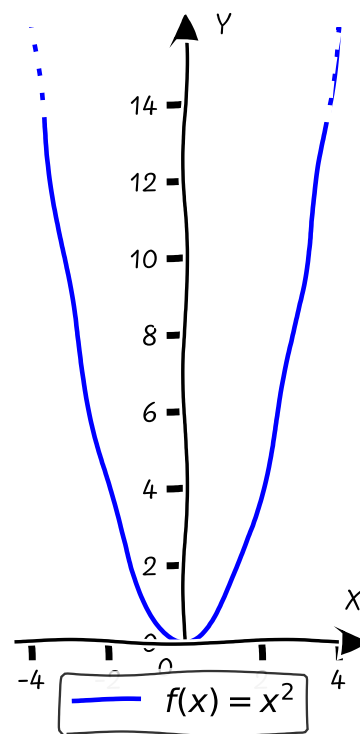
Funkciją galima aprašyti reiškiniu. Ta daroma, nes neįmanoma išrašyti visų begalinių ryšių tarp dviejų begalinių aibių. Šiuos reiškinius jau analizavote ir ankstesnėse klasėse. Anksčiau pateiktame pavyzdyje, galima išžvelgti tam tikrą dėsningumą. Funkcijos reikšmės buvo gautos argumentus pakėlus kvadratu. Tokią bendrą taisyklę visiems skaičiams ($x \in \mathbb{R}$) galima užrašyti taip:

$$f(x) = x^2$$

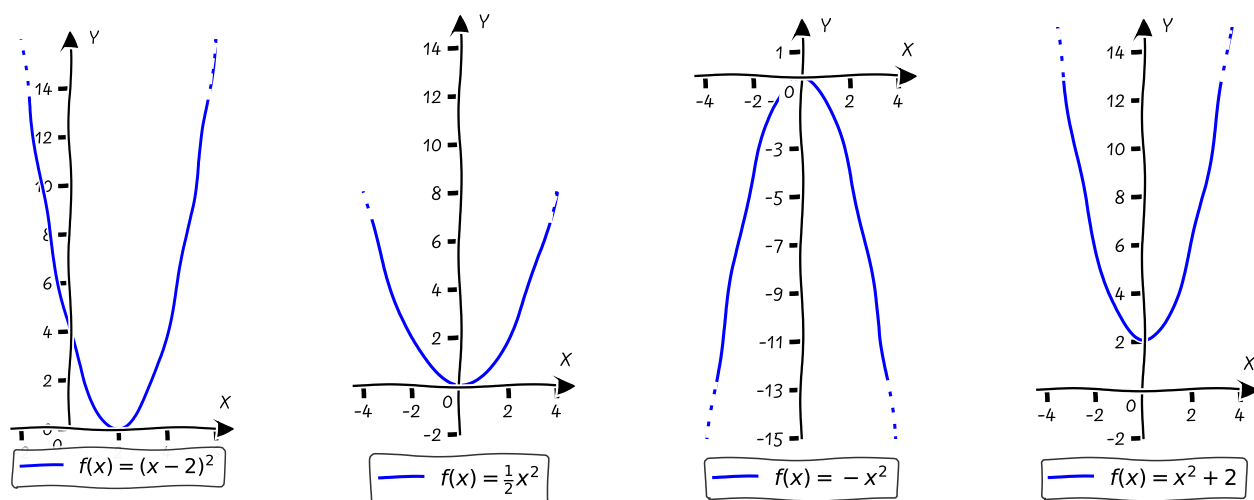
Tai reiškia, kad kiekviena funkcijos reikšmė gaunama argumentą, iš apibrėžimo srities, pakėlus kvadratu. Tokiu būdu gaunama begalė argumentų x ir reikšmių y skaičių porų $(x; y)$. Šiuos taškus atvaizdavus koordinačių plokštumoje OXY gaunamas funkcijos grafikas (paveikslas 3).

Grafikų transformacija

Tarkime turime žinome, kaip atrodo funkcijos grafikas, jį modifikuojame taip, kad sukurtume panašus, bet kitoks to grafikos variantas. Toks procesas vadinamas funkcijos grafiko transformacija. Matematikos bendrajame kurse reikia žinoti 4 tipų transformacijas. Šių transformacijų pavyzdžiai matomi žemiau:

3 pav.: $f(x) = x^2$ grafikas OXY koordinačių plokštumoje

4 pav.: $f(x) = x^2$ grafiko transformacijos: $y = f(x-2)$, $y = \frac{1}{2}f(x)$, $y = 2f(x)$, $y = f(x) + 2$

Šie visi grafikai atrodo panašiai, bet skiriasi nuo pradinės funkcijos $f(x) = x^2$ grafiko, nes atliktos tam tikros transformacijos:

- Postūmis OX ašimi $y = f(x + a)$, čia $a \in \mathbb{R}$;
- Postūmis OY ašimi $y = f(x) + b$, čia $b \in \mathbb{R}$;
- Ištempimas, sutraukimas $y = c \cdot f(x)$, čia $c \in \mathbb{R}$;
- Apvertimas OX ašies atžvilgiu $y = -f(x)$;

Toliau giliau analizuosime šių transformacijų poveikį grafikams, jų taškams. Įsivaizduokime turime funkcijos $f(x)$ tašką (a, b) , tai tokiu atveju $f(a) = b$. 2 lentelėje pavaizduota, kaip keičiasi funkcijos taškai (a, b) ir grafikas, modifikuojant funkcijos $f(x)$ reikšmę.

Transformacija	Kaip pasikeičia $f(x)$ grafiko taškai	Grafiko vizualinis pokytis
$f(x) + d, d > 0$	$(a, b) \mapsto (a, b + d)$	Kyla viršun per d
$f(x) - d, d > 0$	$(a, b) \mapsto (a, b - d)$	Leidžiasi žemyn per d
$c \cdot f(x), c > 0$	$(a, b) \mapsto (a, c \cdot b)$	Išsitempia vertikalčiai per c
$\frac{1}{c} \cdot f(x), c > 0$	$(a, b) \mapsto (a, \frac{1}{c} \cdot b)$	Susitraukia vertikalčiai per c
$-f(x)$	$(a, b) \mapsto (a, -b)$	Apsiverčia OX ašies atžvilgiu

1 lentelė: Funkcijų transformacijos, modifikuojant jos reikšmę

Pavyzdys

Pavaizduosime konkrečius pavyzdžius aprašytoms transformacijoms 2 lentelėje. Tam naudosime jau anksčiau naudotą $f(x) = x^2$ funkciją. Pažiūrėsime, koks pokytis, kai nubrėžus $f(x) + 2, f(x) - 2, 2f(x), \frac{1}{2}f(x), -f(x)$. Šiuos brėžinius rasite 7 puslapyje.

Matome, kad padvigubinus funkcijos $f(x)$ reikšmę ($2 \cdot f(x)$), ji išsitempia, o taškų y koordinatės reikšmės padvigubėja, pavyzdžiui taškas $(2; 4)$ tapo $(2; 4 \cdot 2) = (2; 8)$

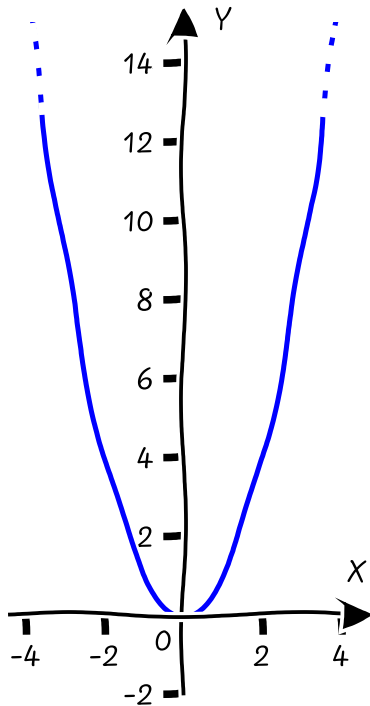
Pridėjus prie $f(x)$ reikšmių 2, gauname paslinkta grafiką per du vienetų aukštyn. Visų taškų y reikšmė padidėja per du vienetų. Pavyzdžiui taškas $(2; 4)$ tapo $(2; 4 + 2) = (2; 6)$

Grafiką galime sutraukti, jis tampa plokštesnis. Tai padarėme funkciją $f(x)$ padauginus iš $\frac{1}{2}$. Visos taškų y reikšmės sumažėjo perpus. Taškas $(2; 4)$ tapo $(2; 4 \cdot \frac{1}{2}) = (2; 2)$

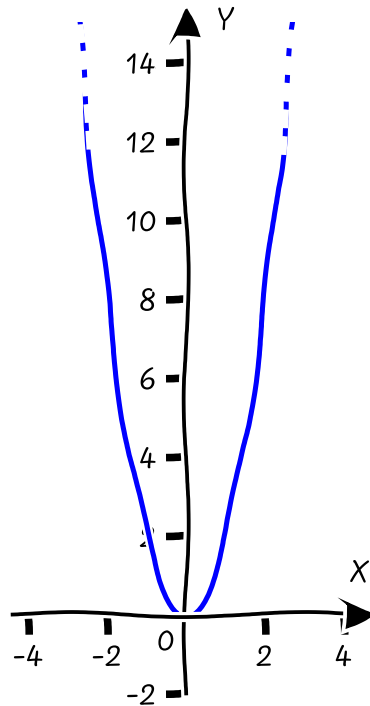
Kaip paslinkome grafiką aukštyn, taip galima ir paslinkti žemyn. Tą padarome atimdami (arba pridėdami neigiamą reikšmę) iš funkcijos $f(x)$. Pavyzdyje funkcijos $f(x) - 2$ grafikas skiriasi tuo, kad jis pasislinkęs žemyn per du vienetų - visi taškų koordinatės³ reikšmė sumažinta per du vienetų.

Paprasčiausia transformacija - apvertimas OX ašies atžvilgiu. Šios principus palieku išsiaiškinti savarankiškai.

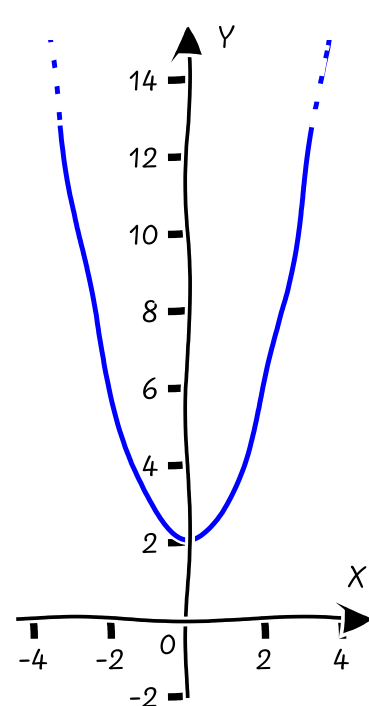
³ Plokštumos taškai $(x; y)$ matematikoje dar vadinami abscise ir ordinate:
abscisė ordinatė
 $(\overbrace{x}^{\text{abscisė}}; \overbrace{y}^{\text{ordinatė}})$

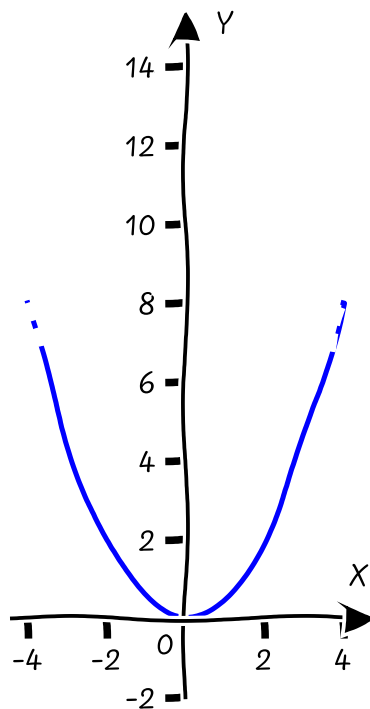
$$f(x) = x^2$$

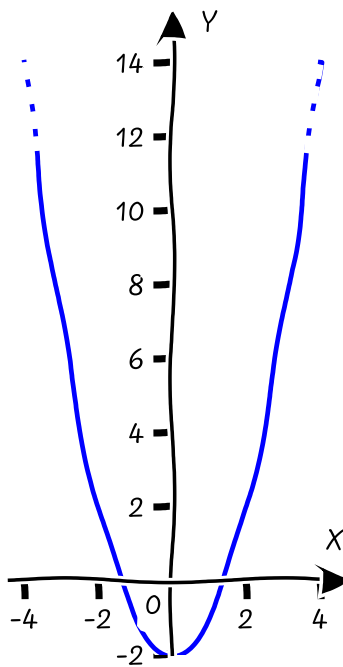
$$2f(x) = 2(x)^2$$

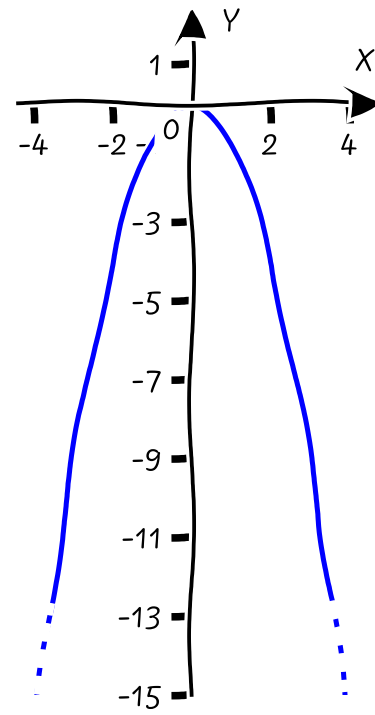
$$f(x) + 2 = x^2 + 2$$

$$\frac{1}{2}f(x) = \frac{1}{2}x^2$$

$$f(x) - 2 = x^2 - 2$$

$$-f(x) = -x^2$$

Postūmiai OX ašimi

Liko išsiaiškinti dar du postūmių tipus: grafiko slinkimą kairėn ir dešinèn OX ašimi.

Transformacija	Kaip pasikeičia $f(x)$ grafiko taškai	Grafiko vizualinis pokytis	2 lentelė: Funkcijų transformacijos, modifikuojant jos argumentą x
$f(x + d), d > 0$	$(a, b) \mapsto (a - d, b)$	Pasislenka į kairę per d	
$f(x - d), d > 0$	$(a, b) \mapsto (a + d, b)$	Pasislenka į dešinę d	

Page Layout

Headings

This style provides A- and B-heads (that is, `\section` and `\subsection`), demonstrated above.

The Tufte- \LaTeX classes will emit an error if you try to use `\subsubsection` and smaller headings.

IN HIS LATER BOOKS,⁴ Tufte starts each section with a bit of vertical space, a non-indented paragraph, and sets the first few words of the sentence in SMALL CAPS. To accomplish this using this style, use the `\newthought` command:

```
\newthought{In his later books}, Tufte starts...
```

⁴ Edward R. Tufte. *Beautiful Evidence*. Graphics Press, LLC, first edition, May 2006. ISBN 0-9613921-7-7

Sidenotes

One of the most prominent and distinctive features of this style is the extensive use of sidenotes. There is a wide margin to provide ample room for sidenotes and small figures. Any `\footnotes` will automatically be converted to sidenotes.⁵ If you'd like to place ancillary information in the margin without the sidenote mark (the superscript number), you can use the `\marginnote` command.

The specification of the `\sidenote` command is:

```
\sidenote[⟨number⟩][⟨offset⟩]{Sidenote text.}
```

Both the `⟨number⟩` and `⟨offset⟩` arguments are optional. If you provide a `⟨number⟩` argument, then that number will be used as the sidenote number. It will change of the number of the current sidenote only and will not affect the numbering sequence of subsequent sidenotes.

Sometimes a sidenote may run over the top of other text or graphics in the margin space. If this happens, you can adjust the vertical

⁵ This is a sidenote that was entered using the `\footnote` command.

This is a margin note. Notice that there isn't a number preceding the note, and there is no number in the main text where this note was written.

position of the sidenote by providing a dimension in the `<offset>` argument. Some examples of valid dimensions are:

```
1.0in    2.54cm    254mm    6\baselineskip
```

If the dimension is positive it will push the sidenote down the page; if the dimension is negative, it will move the sidenote up the page.

While both the `<number>` and `<offset>` arguments are optional, they must be provided in order. To adjust the vertical position of the sidenote while leaving the sidenote number alone, use the following syntax:

```
\sidenote[[<offset>]]{Sidenote text.}
```

The empty brackets tell the `\sidenote` command to use the default sidenote number.

If you *only* want to change the sidenote number, however, you may completely omit the `<offset>` argument:

```
\sidenote[<number>]{Sidenote text.}
```

The `\marginnote` command has a similar `offset` argument:

```
\marginnote[<offset>]{Margin note text.}
```

References

References are placed alongside their citations as sidenotes, as well. This can be accomplished using the normal `\cite` command.⁶

The complete list of references may also be printed automatically by using the `\bibliography` command. (See the end of this document for an example.) If you do not want to print a bibliography at the end of your document, use the `\nobibliography` command in its place.

To enter multiple citations at one location,⁷ you can provide a list of keys separated by commas and the same optional vertical offset argument: `\cite[<offset>]{bibkey1,bibkey2,...}`

```
\cite[<offset>]{bibkey1,bibkey2,...}
```

Figures and Tables

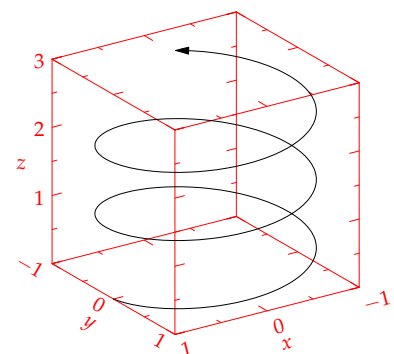
Images and graphics play an integral role in Tufte's work. In addition to the standard figure and tabular environments, this style provides special figure and table environments for full-width floats.

Full page-width figures and tables may be placed in `figure*` or `table*` environments. To place figures or tables in the margin, use the `marginfigure` or `marginfigure` environments as follows (see figure 5):

```
\begin{marginfigure}
\includegraphics{helix}
```

⁶ The first paragraph of this document includes a citation.

⁷ Edward R. Tufte. *Beautiful Evidence*. Graphics Press, LLC, first edition, May 2006. ISBN 0-9613921-7-7; and Edward R. Tufte. *Envisioning Information*. Graphics Press, Cheshire, Connecticut, 1990. ISBN 0-9613921-1-8

5 pav.: This is a margin figure. The helix is defined by $x = \cos(2\pi z)$, $y = \sin(2\pi z)$, and $z = [0, 2.7]$. The figure was drawn using Asymptote (<http://asymptote.sf.net/>).

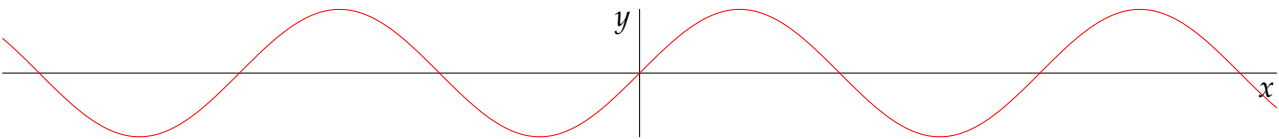
```
\caption{This is a margin figure.}
\end{marginfigure}
```

The marginfigure and margintable environments accept an optional parameter `<offset>` that adjusts the vertical position of the figure or table. See the “Sidenotes” section above for examples. The specifications are:

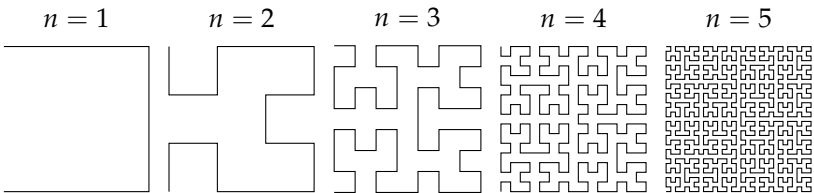
```
\begin{marginfigure}[<offset>]
...
\end{marginfigure}

\begin{margintable}[<offset>]
...
\end{margintable}
```

Figure 6 is an example of the figure* environment and figure 7 is an example of the normal figure environment.

6 pav.: This graph shows $y = \sin x$ from about $x = [-10, 10]$. Notice that this figure takes up the full page width.

7 pav.: Hilbert curves of various degrees n . Notice that this figure only takes up the main textblock width.

Table 3 shows table created with the booktabs package. Notice the lack of vertical rules—they serve only to clutter the table’s data.

Margin	Length
Paper width	8 ¹ / ₂ inches
Paper height	11 inches
Textblock width	6 ¹ / ₂ inches
Textblock/sidenote gutter	3/ ₈ inches
Sidenote width	2 inches

3 lentelė: Here are the dimensions of the various margins used in the Tufte-handout class.

Full-width text blocks

In addition to the new float types, there is a fullwidth environment that stretches across the main text block and the sidenotes area.

```
\begin{fullwidth}
  Lorem ipsum dolor sit amet...
\end{fullwidth}
```

Lorem ipsum dolor sit amet, consectetur adipiscing elit. Ut purus elit, vestibulum ut, placerat ac, adipiscing vitae, felis. Curabitur dictum gravida mauris. Nam arcu libero, nonummy eget, consectetur id, vulputate a, magna. Donec vehicula augue eu neque. Pellentesque habitant morbi tristique senectus et netus et malesuada fames ac turpis egestas. Mauris ut leo. Cras viverra metus rhoncus sem. Nulla et lectus vestibulum urna fringilla ultrices. Phasellus eu tellus sit amet tortor gravida placerat. Integer sapien est, iaculis in, pretium quis, viverra ac, nunc. Praesent eget sem vel leo ultrices bibendum. Aenean faucibus. Morbi dolor nulla, malesuada eu, pulvinar at, mollis ac, nulla. Curabitur auctor semper nulla. Donec varius orci eget risus. Duis nibh mi, congue eu, accumsan eleifend, sagittis quis, diam. Duis eget orci sit amet orci dignissim rutrum.

Typography

Typefaces

If the Palatino, Helvetica, and Bera Mono typefaces are installed, this style will use them automatically. Otherwise, we'll fall back on the Computer Modern typefaces.

Letterspacing

This document class includes two new commands and some improvements on existing commands for letterspacing.

When setting strings of ALL CAPS or SMALL CAPS, the letterspacing—that is, the spacing between the letters—should be increased slightly.⁸ The `\allcaps` command has proper letterspacing for strings of FULL CAPITAL LETTERS, and the `\smallcaps` command has letterspacing for SMALL CAPITAL LETTERS. These commands will also automatically convert the case of the text to upper- or lowercase, respectively.

The `\textsc` command has also been redefined to include letterspacing. The case of the `\textsc` argument is left as is, however. This allows one to use both uppercase and lowercase letters: THE INITIAL LETTERS OF THE WORDS IN THIS SENTENCE ARE CAPITALIZED.

⁸ Robert Bringhurst. *The Elements of Typography*. Hartley & Marks, 3.1 edition, 2005. ISBN 0-88179-205-5

Installation

To install the Tufte- \LaTeX classes, simply drop the following files into the same directory as your `.tex` file:

```
tufte-book.cls
tufte-common.def
tufte-handout.cls
tufte.bst
```

More Documentation

For more documentation on the Tufte- \LaTeX document classes (including commands not mentioned in this handout), please see the sample book.

Support

The website for the Tufte- \LaTeX packages is located at <https://github.com/Tufte-LaTeX/tufte-latex>. On our website, you'll find links to our svn repository, mailing lists, bug tracker, and documentation.

Literatūra

Robert Bringhurst. *The Elements of Typography*. Hartley & Marks, 3.1 edition, 2005. ISBN 0-88179-205-5.

Edward R. Tufte. *Envisioning Information*. Graphics Press, Cheshire, Connecticut, 1990. ISBN 0-9613921-1-8.

Edward R. Tufte. *Beautiful Evidence*. Graphics Press, LLC, first edition, May 2006. ISBN 0-9613921-7-7.